

Piotr Sobotka

Instytut Sławistyki PAN

Zdzisław Kempf

1. Biogram

Urodził się 31 sierpnia 1912 roku w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankiwnsk). Zmarł 30 czerwca 1997 roku w Opolu. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej odbył w UJ pod kierunkiem Kazimierza Nitscha, Tadeusza Milewskiego i Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Pracę magisterską z języka staroczeskiego napisał pod kierunkiem T. Lehra-Spławińskiego w 1938 roku. Do wybuchu II wojny światowej pracował przy opracowywaniu „Słownika języka polskiego” Trzaski, Everta i Michalskiego. Po wojnie znalazł się we Wrocławiu, gdzie podjął pracę nauczyciela języków obcych, a w 1951 roku został pracownikiem UW, następnie zaś wrocławskiej WSP, przeniesionej w 1954 roku do Opolu. Z tym ośrodkiem naukowym, przekształconym w 1994 roku w uniwersytet, związany był do końca życia, choć w latach 1958–1961 prowadził zajęcia z literatur słowiańskich w UJ. Pracę doktorską z zakresu literatury bułgarskiej, napisaną pod kierunkiem Tadeusza Lehra-Spławińskiego, obronił w 1961 roku. Jako podstawę habilitacji przygotował książkę prezentującą oryginalną, ogólną teorię przypadków (1978), złożoną z wygłaszanych w różnych miejscach referatów i publikowanych mniejszych studiów poświęconych temu zagadnieniu. Do kolokwium habilitacyjnego jednak nie doszło. Na pośmiertnie opublikowaną drugą część tej rozprawy składają się prace publikowane w różnych periodykach naukowych w latach 60. i 70. XX wieku (2007). Obszerny życiorys naukowy Z.K. autorstwa Wojciecha Chlebdy został opublikowany w czwartym tomie serii *MY z NICH* (2020), dane biograficzne zawiera również wstęp tego samego autora do drugiej części „Próby teorii przypadków”.

Poza teorią przypadku i literaturą słowiańską Z.K. zajmował się również orientalistyką (przed wojną rozpoczął studia w tym zakresie, lecz ich nie ukończył). Był poliglotą, władał biernie i czynnie kilkunastoma językami, posiadał wiedzę o systemie gramatycznym i leksykalnym kilkudziesięciu języków.

2. Teoria przypadków

Głównym osiągnięciem Z.K. jest rozwijana przez niego funkcjonalno-semantyczna teoria przypadków (por. PRZYPADK). Artykuły naukowe poświęcone temu zagadnieniu zostały zebrane w dwóch tomach (1978, 2007). Propozycja Z.K. zakorzenia się w pracach Bernhardiego (1805), Noreena (1904) i Hjelmsleva (1935, 1937). Przyrównuje spostrzeżenia tego pierwszego, zrównującego funkcję przyimków i końcówek przypadkowych, do teorii kopernikańskiej (1978: 5, 26).

Z.K. przyjmuje wyłącznie lokalistyczną koncepcję przypadku. Nawet traktowane powszechnie jako gramatyczne przypadki typu dopełniacz czy biernik są zdaniem badacza w istocie modyfikacjami przypadków „obiektywnych”, odpowiednio ablatiwu i latiwu, co powszechnie przyjmowane jest jako rozwiązanie idiosynkratyczne. Wykładniki tej kategorii wyrażają według Z.K. funkcje przedmiotów w przestrzeni, do czego w zależności od typu języka służą:

- końcówki fleksyjne lub aglutynacyjne;
- szyk, jak w języku chińskim literackim czy częściowo w językach germańskich;
- apozycje, tj. pre- lub postpozycje, co obserwuje się w bardzo wielu językach;
- przedrostki czasownika w językach indoeuropejskich;
- kontekst, jak w przykładzie rosyjskim *burełom* ‘złamane lub powalone przez burzę drzewa’, w którym narzędnik jest wyrażony poprzez semantyczny stosunek obu składników złożenia – efektem działania burzliwego wiatru są zwaliska drzew, ale semantycznie burza jest w narzędniku (*stamannyje burej derewja*).

W ujęciu Z.K. kategoria przypadku ma zatem wymiar uniwersalnej, niezbywalnej kategorii epistemicznej i pozostaje nadrzędna w stosunku do jej powierzchniowych możliwych realizacji. Wyraża ona „stosunek zachodzący między dwoma elementami bytu (desygnatami) wyrażony środkami gramatycznymi” (1978: 18). Z.K. wyróżnia 52 takich relacji (typu miejscowe, odmiejscowe, domiejscowe), spośród których tylko dziewięć wyrażanych jest w polszczyźnie za pomocą końcówek przypadkowych.

Centrum relacji przypadkowych jest zdaniem Z.K. czasownik i nawet czysto adnominalne użycia przypadków nie przeczą temu ujęciu. Przykłady typu pol. *kawałek chleba* są dla Z.K. ściągniętymi konstrukcjami z formą czasownika typu: [†]*kawałek ukrojony chleba*.

Ewolucja kategorii przypadku przebiega od wyrażania konkretnych wartości za pomocą szyku, poprzez przypadki końcówkowe, aż po konstrukcje przyimkowe. Pierwotnym sposobem wyrażania relacji przestrzennych jest według Z.K. szyk wyrazów, za pomocą którego oddawano temporalnie obiektywny przebieg zdarzeń (zgodny z przebiegiem zjawiska), np. CZŁOWIEK + KAMIEŃ + WĄŻ + ZABIĆ (NOM + INSTR + ACC + V) mogło znaczyć: *Człowiek zabija węża kamieniem*. Pierwotny stan rzeczy został jednak zakłócony z powodu wpływu na język czynnika antropocentrycznego – człowiek z czasem zaczął wypaczać naturalny przebieg zdarzeń i kształt zjawisk.

Z.K. znacznie rozszerza tradycyjne podejście do wieloznaczności przypadków. Dla przykładu, partitivus we francuskim, rzadziej w litewskim i polskim występuje jako przypadek „sprzężony” z innymi przypadkami, por. *dnia przybywa* (partitivus-nominativus).

Literatura

- Bernhardi, A.F. 1805. *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft*. Berlin: Heinrich Frölich.
- Chlebda, W. 2020. „Humanista osobny: Zdzisław Kempf”. W *MY z NICH 4. Spuścizna językoznawców polskich XX wieku*, red. Z. Greń, i Z. Zaron. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 41–52.
- Hjelmslev, L. 1935. *La catégorie des cas. Étude de grammaire générale*, t. 1. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Hjelmslev, L. 1937. *La catégorie des cas. Étude de grammaire générale*, t. 2. Aarhus–København: Universitetsforlaget i Aarhus – Levin & Munksgaard.
- Kempf, Z. 1978. *Próba teorii przypadków, cz. 1*. Opole–Wrocław: OTPN–Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kempf, Z. 2007. *Próba teorii przypadków, cz. 2*. Opole: Wydawnictwo UO.
- Noreen, A. 1904. *Vårt språk: Nysvensk grammatik i utförlig framställning*, t. 5. Lund: C.W.K. Gleerup.